

Un nou pragmatisme confortador. Com i per què els professionals de la seguretat es deixen convèncer pel discurs del risc?

JÉRÔME FERRET

Investigador. IHESI (França)¹

111

1. INTRODUCCIÓ

En aquest dossier dedicat a les qüestions del risc i de la seguretat, vull aprofitar l'oportunitat que se'm brinda per presentar una reflexió que comença amb una qüestió relativament senzilla però que està poc tractada per les moltes anàlisis referides a la *sociologia dels riscos* (Domínguez i Rodríguez, 2003). S'ha partit de la hipòtesi següent: el risc és un paradigma, a manca d'ideologia, que impregna avui molt profundament els discursos i les pràctiques dels professionals de la seguretat en el món occidental. No només els dels agents repressius, els operadors legals, els experts en seguretat, els polítics, els professionals de la prevenció, sinó també els dels investigadors amb els seus canviants repertoris intel·lectuals (Garland 2001). Si bé ja es coneixen moltes coses sobre el contingut d'aquest concepte, encara hi ha alguns punts foscos sobre el tema. Per exemple, diverses preguntes queden en l'aire. Com es tradueix aquesta *ideologia* del risc en les pràctiques concretes dels actors? Com es deixen convèncer els receptors del discurs del risc per aquesta representació del món? Per què aquest discurs és tan atractiu per als agents socials i per als analistes d'aquesta acció política?

Si entre els col·lectius esmentats parem atenció solament als polítics professionals, podem preguntar-nos com és que la ideologia del risc és acceptada tan fàcilment per persones que podrien rebutjar per motius ideològics la representació del món que comporta, i també com, per exemple, en les ciutats europees es produeix una banalització i una acceptació social de les tècniques de la protecció i de la vigilància inspirades pel model del risc. Les preguntes que tractaré aquí són les següents: com *s'han convertit* els polítics i els professionals locals de l'àmbit

---

1. *Institut des Hautes Études de la Sécurité Interieure* (Institut d'Estudis Superiors de Seguretat Interior).

de la seguretat a aquest discurs, deixant de banda els seus vells paradigmes (prevenició, ordre, pau, coproducció)? Com transmeten aquests mateixos professionals de la seguretat aquesta creença en el discurs del risc? I en quina mesura aquest sistema de creences es manté i presenta l'aparença d'un *nou pragmatisme* (Boudon 1986)?

Per intentar contestar aquestes senzilles preguntes, prendrem com a exemple les polítiques de seguretat engegades pels alcaldes de les ciutats europees i, especialment, de les ciutats franceses que adopten les mesures i els dispositius propis d'una administració urbana pensada en termes de risc. Fem referència tant a dispositius específics com la videovigilància (presència de càmeres en llocs estratègics) com a, de manera més genèrica, dispositius tècnics que permeten identificar, mesurar i controlar les probabilitats de riscos naturals i socials mitjançant diagnòstics, càlculs i anàlisi de grups *especials*, en permanent adaptació a un mitjà canviant. En suma, intentarem enumerar certs factors que han afavorit l'aparició i la permanència de la creença en el «discurs del risc».

2. EL RISC ÉS UN DISCURS COM ELS ALTRES I, EN AQUEST SENTIT, UNA IDEOLOGIA

Avui és difícil escapar al concepte del risc quan cal parlar dels fenòmens naturals i també socials que afecten el destí de les nostres societats. No obstant això, no només resulta que aquesta categoria del món social no és en ella mateixa nova sinó que a més no es qüestiona prou per a què serveix realment; a saber, constitueix una manera subjectiva de descriure l'evolució de les coses. De fet, l'èxit conceptual de la *societat del risc* ens convida a recordar que l'epistemologia de les ciències socials obliga l'usuari de conceptes d'aquest tipus a definir quin ús en vol fer. En aquest sentit, podem dir que definir els actes socials com a riscos és una catalogació de la realitat feta per actors que volen tenir un pes específic en la definició d'aquesta realitat.

Des d'aquesta perspectiva, el concepte del risc constitueix un nou paradigma de l'acció política i així ha de ser entès sense perdre de vista els seus límits. Com explica Mary (2001), reprenent les anàlisis de Feeley i Simon (1994) sobre l'aparició d'una *justícia actuarial*, qüestions com actuari, risc, etc. no s'han de concebre com a tecnologies específiques ni com una ideologia coherent sinó com un discurs vague i difús, la indeterminació del qual li assegura, precisament, un abast general i significatiu. Autors com Lianos (1999) o Padioleau (1999) demostren de manera més minuciosa que en situacions d'incerteses locals, d'amenaques imprevisibles que pesen sobre la comunitat, el risc és provat i contingut amb l'ajuda de *càlculs pràctics* que en realitat no deixen d'inspirar-se en valors i sentiments. Aquestes teories locals pràctiques atorguen als gestors solucions d'anticipació i de reducció d'incerteses que, en el fons, segueixen inserides en el sentiment social, en les «representacions socials dels criteris d'apreciació», és a dir, es tracta d'opinions que semblen fundar-se en coneixements a priori infal·libles però que en realitat es basen en *prejudicis*. Aquesta aproximació a partir dels riscos apareix, així, com una nova gramàtica de l'acció prou àmplia i ambigua per

a què *cadascú segueixi la seva religió* (Weber 1996). De fet, els fenòmens relatius al risc formen part dels raonaments humans estratègics, «els individus i els grups interpreten tenint en compte les circumstàncies espacials, socials i temporals, les causes i les conseqüències, mesuren els inconvenients i els avantatges sobre la base dels interessos en joc i de les “representacions del món”» (Padioleau 1999, 114).

3. QUI ÉS EL PORTADOR D'AQUEST DISCURS DEL RISC? PER QUÈ I COM ES DIFON?

A l'Europa occidental hi ha polítiques locals cada vegada més sofisticades que impliquen la creació de noves estructures locals i de noves ocupacions. Aquestes polítiques confereixen a les administracions municipals o regionals una estructura pròpia de gestió de fons i d'accions, però el més important és que els permet constituir-se en sistemes locals destinats al coneixement i la mesura dels riscos urbans. Aquesta és la raó per la qual aquestes noves estructures de decisió, que desconnecten els polítics locals dels canals tradicionals de presa de decisions (partits polítics, associacions tradicionals, xarxes d'influència, etc.), constitueixen una «caixa negra». Per aquest motiu, alhora que s'intenta veure a què contribueixen amb el seu experiment, és recomanable analitzar el sistema en el qual actuen aquests nous experts en la negociació d'acords locals.

Podem identificar tres grups d'experts que ocupen un paper rellevant en les estratègies locals de regulació de les inseguretats, sabent que aquestes tres formes no n'exclouen d'altres i que poden haver-hi formes híbrides que es combinin i donin lloc a realitats locals diferents.

3.1 L'expert privat extern

Una de les preguntes que apareix generalment en les discussions sobre el disseny de les polítiques públiques de seguretat gira entorn del paper clandestí dels experts (*spin doctors*) de la seguretat local. No obstant això, cal observar que sabem poc sobre la veritable influència d'aquests gabinets en el disseny i la posada en marxa dels programes locals de seguretat. Per aquest motiu, el sociòleg solament pot fer especulacions sobre el paper més o menys important d'aquestes agències que monopolitzen el mercat de l'assessoria sobre la seguretat urbana. De totes maneres, encara que amb certa ingenuïtat, podem veure que hi ha diversos tipus d'experts privats, és a dir, diverses filosofies sobre la manera d'assessorar que entren en competència.

D'antuvi, és segur que aquests consultors externs «socialitzen» els agents locals en la cultura del risc; no obstant això, els tipus de recomanacions que fan varien de manera apreciable segons les empreses privades de què es tracti. Hem de distingir formes més o menys «comercials» d'unes altres més deliberatives «democràtiques», que deixen més llibertat als agents locals i més espai a l'expressió de les opinions de la població. En resum, hi ha molts tipus d'experts en seguretat urbana, la qual cosa complica seriosament la tasca de l'analista.

3.2 L'expert públic extern

Els alcaldes de les petites i mitjanes ciutats franceses no tenen prou capacitat financera per assignar als municipis un gabinet privat.² Per aquest motiu, aquests alcaldes acudeixen, per mitjà de l'Associació d'Alcaldes de França (AMF) —que representa la majoria dels trenta-sis mil municipis de França—, a l'Institut d'Estudis Superiors de Seguretat Interior (IHESI), intentant beneficiar-se dels serveis gratuïts d'aquesta entitat estatal. L'IHESI disposa, des de 1998, d'un equip d'experts que col·labora amb les ciutats per realitzar un diagnòstic local de la seguretat. Aquest equip entra en concurrència amb l'oferta privada d'assessoria en seguretat urbana, ja que aquest tipus de prestacions va ser introduït en el lliure mercat a partir del programa nacional de Contractes Locals de Seguretat (CLS) de 1997.

Aquest tipus d'expert planteja altres problemes: l'Estat i el Ministeri de l'Interior demanen a les comunitats locals, sobre la base dels diagnòstics locals elaborats a partir de la signatura dels contractes locals de seguretat, trobar solucions locals però d'acord amb un marc uniforme i de caràcter nacional. Per concebre una política realment local, aquesta experiència exigia establir des del seu inici un mètode que enquadrés el treball dels experts privats, els quals es beneficiarien amb aquest mètode. Aquests rebrien una formació metodològica que permetria als agents locals concebre bases de dades intel·ligents i descentralitzades, obrint pas a fonts de coneixement autònomes i evolutives. Tanmateix, en no intervenir la col·laboració estatal, alguns gabinets privats van tenir èxit en la venda de solucions «a la carta» als alcaldes.

3.3 Els experts interns

Estan representats pel personal (assessors, funcionaris especialitzats, etc.) que és reclutat directament pels serveis dels ajuntaments i que ocupen el paper d'*intermediaris* entre l'àmbit estatal i l'àmbit local en aquestes estratègies locals. Aquest personal assumeix la coordinació d'ambdós àmbits i actua sovint com a enllaç vertical entre l'àmbit local i l'estatal. Realitzen un treball essencial del *reco-dificació* per a les burocràcies locals i mobilitzen els actors institucionals que es troben aïllats i que no dominen els assumptes col·lectius. La seva activitat, que manté el seu pes en les estructures locals, en aquest camp d'anàlisi, constitueix una altra «caixa negra» de l'activitat pública local.

Tanmateix, hom pot pensar que aquests agents «intermedis» juguen «diverses partides» per assegurar el seu estatut d'experts i per consolidar el seu poder en les proximitats dels regidors locals. Pot succeir, per exemple, que l'encarregat del projecte s'entengui millor amb el cap de policia que amb el seu alcalde o que jugui la carta d'un ajudant contra la de l'alcalde. En una paraula, són experts interns comparables a les figures situades en una cruïlla (Crozier Friedberg 1977), al mar-

2. El cost mitjà d'un diagnòstic local de seguretat és de 45.000 euros.

ge de diversos sistemes d'acció concrets, de manera que es poden beneficiar de tota la informació que hi circula i poden utilitzar-la en els diversos àmbits en què participen. Per aquest motiu, aquestes figures ofereixen moltes combinacions en les realitats locals.

3.4 Un procés de difusió del paradigma del risc

Sigui quin sigui el tipus d'expert en riscos urbans, hi ha una lògica de difusió del discurs del risc en seguretat, especialment en el mercat privat d'assessoria en seguretat urbana, en el qual s'ha infiltrat la formació de tipus universitari i professional. Es tracta d'un veritable procés de difusió d'aquesta qüestió dut a terme per aquests experts que estan ocupant, amb gran rapidesa, un espai important en la capacitació dels agents de seguretat. Hi ha, també, una lògica de *management* de les burocràcies i d'institucionalització de serveis de *management* del risc i d'avaluació del risc.

115

3.5 Institucionalització local del *management* del risc

L'èxit i la força de convicció de la ideologia local del risc han fet penetrar noves lògiques en les burocràcies locals i això comporta efectes institucionals significatius. Inicialment, subratlem la nova pretensió de l'àmbit local de manejar i de contenir directament els problemes. Aquesta reivindicació de les perifèries de controlar els riscos urbans implica la creació d'eines de mesura dels riscos que suposen qüestionar el monopoli de l'Estat central en el coneixement i en l'actuació relativa als riscos urbans (sorgeixen observatoris locals de delinqüència, enquestes locals o regionals de seguretat —com també ha succeït en el cas català—, etc.).³

D'aquesta manera, aquestes estructures locals han multiplicat les fonts d'informació sobre els riscos que sofreixen les seves poblacions i, com a encarregades dels riscos d'àmbit municipal, les forces locals de policia desenvolupen silenciosament les seves eines de coneixement, les quals reporten legitimitat tant a elles mateixes com al seu cap, l'alcalde de la ciutat. En moltes grans ciutats franceses s'ha viscut la constitució d'institucions locals i d'estratègies locals destinades a la reducció de riscos i, en paral·lel, l'emergència d'una professionalització dels cossos de la força municipal de policia, reorganitzats sovint a partir dels objectius del *new management public*. Algunes ciutats van concebre polítiques que introduïen el culte al resultat en l'organització municipal de policia. De fet, aquest procés es va iniciar els anys vuitanta, tant a les grans ciutats com a les més modestes, i es van crear serveis d'anàlisi de riscos i policies municipals que són dirigides i organitzades per personal policial que rep aquest encàrrec específic o que ja s'havia retirat.

3. Ocquetau 2002, Segura i Buixó 2003.

4. LES CONDICIONS MATERIALS I COGNOSCITIVES DE LA RECEPCIÓ I DEL MANTENIMENT D'AQUEST DISCURS

Reconeguem que les forces que influeixen en la decisió local sobre seguretat són avui diferents. Intentem enumerar-les sense pretensió d'exhaustivitat.

4.1 La sensació d'un patrimoni municipal en perill

Entre el conjunt dels factors, aquest té una gran incidència en la definició de les polítiques locals de la seguretat: l'augment de la preocupació subjectiva sobre els riscos que percep la població en relació amb llocs públics estratègics de la ciutat (escoles, zones comercials, espais públics) o amb edificis públics que experimenten degradacions, per exemple. Cal reconèixer que en l'àmbit local es percep un augment objectiu dels atacs al patrimoni públic. Però el que aquí està en joc no és la qualitat del diagnòstic sinó la interpretació que d'aquesta situació realitzen els gabinets privats, que segueixen una concepció clínica. En afrontar aquestes preocupacions populars, els actors locals sostenen, sota la influència dels nous experts, que la situació és urgent i requereix solucions noves i pragmàtiques, perquè en cas contrari la seva credibilitat corre el perill d'enderrocar-se. Aquest sentiment tràgic s'acompanya de la sensació que tenen els alcaldes que el treball social tradicional no funciona, que els dispositius tradicionals de caràcter preventiu no tenen capacitat per regular aquests problemes.

4.2 La tragèdia

Sovint vam trobar en el discurs dels experts al·lusions a la crisi, al descrèdit i a la incapacitat de les institucions tradicionals per tractar els problemes. Es parla d'un Estat incapaç, pesant, etc. Es qüestiona, per tant, la capacitat de les institucions locals tradicionals per regular els problemes, però sobretot es qüestionen els seus resultats. D'aquesta manera, el discurs del risc deriva fàcilment en escatologia, en quelcom alarmista al mateix temps que probabilista i alternatiu.

4.3 Una *politització pura* de les qüestions de la seguretat

Aquesta sensació de fallida del sistema municipal ve acompanyada per una *politització* de les qüestions de la seguretat, que es converteixen en un objecte polític autònom, independent. Per aquesta raó, en el marc tradicional de competència política, els alcaldes d'esquerra acaben preguntant-se: «Durant quant de temps podem perdre les eleccions per la qüestió de la seguretat?».

Aquestes posicions cognitives estan connectades amb una *racionalitat limitada* que es desenvolupa en la urgència, en un context d'emergència, de falta d'opcions alternatives i de forces polítiques en competència. Per aquest motiu, la confiança en les institucions polítiques locals per regular aquests problemes diaris i significatius s'erosiona. Els alcaldes es veuen obligats a trobar solucions ràpides i

visibles, a alimentar i justificar les seves estratègies amb els nous models, que són prou neutrals com per no inquietar les poblacions i per no obligar els alcaldes a assumir un paper repressiu.

4.4 Un repertori de solucions apolítiques

En situacions similars, el paradigma del risc presenta molts avantatges. Dóna resposta a les qüestions de la delinqüència i de la inseguretat des d'una perspectiva aparentment apolítica («no fem política, donem respostes tècniques»); dilueix l'origen social i conflictiu dels fenòmens socials: es coneix on està el problema (que queda perfectament diagnosticat) i, per tant, es pot prevenir; les conclusions són senzilles i els riscos són «objectius» i mesurables (de manera que podem saber on ocorreran els esdeveniments). Si hom pensa en termes de risc es pot evitar treballar en la urgència, convertir *allò social* en alguna cosa tecnològica i pautaada i atorgar cobertura a les decisions.

Finalment, es podria resumir el sistema de creences dels professionals de la seguretat a partir de la combinació de tres efectes (Bergeron 1999):

- a) Efecte de *posició*, en virtut del qual l'actor, situat en una posició específica de l'espai social, està en contacte amb un registre parcial d'informacions... Concretament, en el món dels professionals de la seguretat sembla que només circula una espècie singular d'informacions.
- b) Efecte de *disposició*, en virtut del qual les teories que s'assumeixen funcionen com un marc cognitiu: això implica que les possibles anomalies (Kuhn, 1962) no es perceben com a tals pels professionals implicats i és improbable que apareguin solucions diferents als problemes plantejats.
- c) Efecte de *situació* (Crozier, Friedberg 1977): els professionals de la seguretat viuen en un món social, en un sistema en el qual estan limitats per interessos diversos que influeixen en la seva capacitat professional i econòmica, en el seu prestigi, etc.

5. LA DISSONÀNCIA COGNITIVA I LA SEVA REDUCCIÓ

Aquesta situació implica un problema per als polítics que han tingut una ideologia progressista: com acceptar les recomanacions provinents dels experts privats, que a priori poden molestar i curtcircuitar els canals democràtics tradicionals de la presa de decisions (partits, associacions, sindicats, etc.). La reprovació més important que es fa als alcaldes és dir que tots aquests dispositius ataquen les llibertats individuals. Per plantar cara a aquest defecte, els alcaldes responen que es tracta d'opcions racionals. Es tracta d'una justificació basada en un nou pragmatisme no ideològic que té el preu d'un autoconvenciment proper al concepte tradicional de dissonància cognoscitiva (Festinger 1957): per als alcaldes, i en particular per als alcaldes d'esquerra, la qüestió és solucionar els problemes que es manifesten en un context d'urgència i de pressió de la comunitat local que és

imposat pels gabinets privats, els quals els forcen a realitzar un diagnòstic de la situació sobre la comunitat.

Per tant, aquest procés d'*opció racional* és més complex del que es pensa. Els alcaldes diuen que controlen totalment les seves relacions amb els experts privats; tanmateix, el joc entre alcaldes i experts és realment d'influència mútua: els gabinets privats pressionen sobre les decisions dels alcaldes i aquests només pensen a obtenir-ne el benefici màxim. Pensen a controlar la relació dominant exclusivament la posada en marxa dels dispositius de vigilància a distància i calculen que cedir a les alarmes dels gabinets privats tindrà menys costos que actuar sobre la sensació d'inseguretat o dissuadir els atacs al patrimoni públic.

D'altra banda, l'ús diari d'aquestes noves tecnologies de la vigilància i de la dissuasió dels atacs contra el patrimoni públic suposa per als alcaldes una eina per incidir en l'activitat de la força nacional de policia en els seus serveis específics (poden reubicar-la). També els permet, en conseqüència, influir sobre els agents locals de seguretat. I en relació amb els possibles usos privats que se'n facin, els alcaldes afirmen que poden controlar-los. El problema és que una vegada han estat instal·lades aquestes noves tecnologies, és difícil tornar enrere.

6. QUINS EFECTES TÉ SOBRE L'ACCIÓ LOCAL?

La colonització de l'acció política local pel paradigma del risc té efectes significatius en la representació del patrimoni municipal, en les polítiques de seguretat pública i en els objectius dels cossos municipals de policia. Però, en gran mesura, l'adopció per part dels regidors locals de tècniques que es basen en el paradigma del risc, per no parlar directament d'un neopopulisme punitiu, revela més aviat un retorn a les pretensions municipals de controlar el mesurament i la gestió dels riscos urbans. És com si l'àmbit municipal, representat per l'alcalde i la seva policia, volgués ocupar novament el paper d'*interfaz*, de forma que se situa entre un sector privat que ven tecnologia com la de la videovigilància i un sector públic estatal que es contenta a controlar a distància les activitats d'aquests agents en una nova lògica de coproducció de la seguretat. Així, el govern local pot tenir un pes específic en el camp de les desviacions en disposar i usar aquests instruments tècnics (càmeres de control dels comportaments incívics en espais públics) i en desenvolupar una gestió dels riscos mitjançant una policia municipal professionalitzada en aquesta línia.

Stenning i Shearing (1987 i 1996) van destacar la forma que les tècniques utilitzades per part del que denominen les «administracions privades» (*private governments*) de la seguretat (supervisió dels complexos comercials, per exemple, *mass private property*, etc.) també tenen influència en les filosofies presents després de l'acció de les administracions públiques. Aquestes administracions privades que funcionen en espais privats apliquen mètodes que tendeixen a fer llocs més segurs, que exclouen els potencials *troublemakers* mitjançant la dissuasió i que incorporen un procés formal de regulació dels desordres. Les seves preocupacions són més instrumentals que morals.

7. L'EXEMPLE DE LES FORCES MUNICIPALS COM A POLICIES DE RISCOS URBANS

El 1998 vam qualificar les forces municipals de policia segons criteris únicament públics (Ferret 1998). Encara que, certament, són forces públiques de policia, poden obeir a lògiques privades dintre d'espais públics quan s'utilitzen des del punt de vista d'una «societat del risc». En aquestes configuracions locals, on són més aviat eines de polítiques locals de pacificació dels espais locals privats, aquestes forces s'han de considerar «administracions privades» (*private governments*) més que com a forces policials al servei del públic en general. És evident que aquesta representació de la ciutat implica canvis significatius en les relacions entre els àmbits infranacional i nacional i, més àmpliament, en la idea que podem tenir sobre l'interès col·lectiu i els drets civils. D'altra banda —però aquesta és una altra discussió—, la política resta totalment eliminada del camp del coneixement en benefici d'una nova tecnologia de la seguretat (Ferret 2002). La qual cosa pot fer-nos somriure, ja que tots sabem que la política fa inestable tot el que toca.

BIBLIOGRAFIA

- BOUDON, Raymond. *L'idéologie ou l'origine des idées reçues*. París: Seuil, 1986.
- BERGERON, Henri. *L'État et la toxicomanie*. París: PUF, 1999.
- CROZIER, Michel; FRIEDBERG, Ehrard. *L'acteur et le système*. París: Seuil, 1977.
- DOMÍNGUEZ FIGUEIRIDO, José Luis; RODRÍGUEZ BASANTA, Anabel. «Sociedad del riesgo y criminología actuarial». *Seminario Seguridad y Riesgo*. Instituto Internacional de Sociología Jurídica. Oñati, 22-23 de maig 2003, 12 p.
- FEELEY, M.; SIMON, J. «Actuarial Justice: the emerging new criminal law». A: NELKEN, D. [ed.] *The futures of criminology*. Londres: Sage, 1994, p. 173-201.
- FERRET, Jérôme. «Y aura t'il des élections cette année? Technologie des partenariats de sécurité et oubli du politique». *Les Cahiers de la Sécurité Intérieure*, 50, 4, 2002, p. 7-17.
- FERRET, Jérôme. «Les polices municipales en France, une perspective socio-politique». *Déviance et Société*, 3, 1998, p. 263-289.
- FESTINGER, Leon. *Theory of cognitive dissonance*. Evanston: Rox, Peterson, 1957.
- GARLAND, David. *The culture of control*. Chicago: University of Chicago Press, 2001, p. 6-26.
- KUHN, Thomas. *La structure des révolutions scientifiques*. París: Flammarion, 1962.
- LIANOS, Michalis. «Point de vue sur l'acceptabilité sociale du discours du risque». *Les Cahiers de la Sécurité Intérieure*, 38, 4, 1999, p. 55-74.
- MARY, Philippe. «Pénalité et gestion des risques: vers une justice actuarielle en Europe?». *Déviance et société*, 25, 1, 2001, p. 33-51.
- OCQUETEAU, Frédéric et alii. *Ordonner le désordre*. París: La Documentation Française, 2002.
- PADIOLEAU, Jean-Gustave. «L'action publique post-moderne: le gouvernement politique des risques». *Politiques et management public*, 17, 4, 1999, p. 85-127.

- SEGURA I BUIXÓ, Carles. «La encuesta de seguridad pública de Catalunya (1999-2003)». *Seminario Seguridad y Riesgo*. Instituto Internacional de Sociología Jurídica. Oñati, 22-23 de maig de 2003, 19 p.
- SHEARING, Clifford D.; STENNING, Philip D. «Reframing Policing». A: *Private policing*. Londres: Sage, 1987, p. 9-18.
- SHEARING, Clifford, D. «Public and Private Policing». A: SAULSBURY, W.; NEWBURN, T.; MOTT, J. [ed.] *Themes in Contemporary Policing*. Plymouth: Latiner Trend and co, 1996, p. 83-95.
- WEBER, Max. *Sociologie des religions* (trad. francesa). París: Gallimard, Bibliothèque des Sciences Humaines, 1996.